

УДК 324(497.11)“2016/2020”

DOI: 10.5937/pr76-43809

Прегледни рад

Дејан Тадић

Факултет политичких наука, Београд

СТРАНО МЕШАЊЕ У ИЗБОРЕ КАО ХИБРИДНА ПРЕТЊА НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ – ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У САД 2016. И 2020. ГОДИНЕ

Сажетак

Другу деценију двадесетпрвог века обележила је експанзија интересовања за хибридне претње националној безбедности. Страно мешање у изборе постаје изузетно актуелизовано у току и након америчких председничких избора 2016. и 2020. године. Као један од модалитета субверзивне делатности, инострани утицај на изборне процесе доживљава практичну трансформацију са развојем нових информационо-комуникационих технологија и јачањем утицаја друштвених мрежа на јавно мњење. Хибридни карактер страног мешања у изборе се огледа како у чињеници да се оно може реализовати у физичком и сајбер простору, тако и у погледу његове реализације од стране државних и недржавних актера. Истраживање посебну пажњу посвећује председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 2016. и 2020. године. Аутор доноси закључак да ће страно мешање у изборе остати актуелно у савременим међународним односима, узимајући у обзир њихову динамичност и тренд избегавања директне оружане конфронтације у задобијању доминације у интересним зонама великих и регионалних сила.

Кључне речи: национална безбедност, сајбер безбедност, хибридне претње, избори, друштвене мреже, савремени међународни односи, политичко насиље

ХИБРИДНЕ ПРЕТЊЕ: НОВИ ФЕНОМЕН ИЛИ САВРЕМЕНИ НАЗИВ ЗА СТАРУ ПОЈАВУ?

Хибридно ратовање и хибридне претње су све чешће помињани термини у научном (политичке науке и студије безбедности) и јавном дискурсу.¹ Актуелизација феномена хибридног ратовања и хибридних претњи је посебно интензивирана у другој деценији XXI века дејствима хибридног карактера Руске Федерације на простору Украјине, али и појавом такозване Исламске Државе на просторима Сирије и Ирака: комбиновање конвенционалних и неконвенционалних снага и метода уз софистицирану употребу нових технологија и средстава комуникације. Савремени сукоби имају обележје да динамично мењају форму комбинујући конвенционална и неконвенционална дејства, али сама есенција ратовања је остала непромењена. Историја сукоба сведочи о бројним примерима хибридног ратовања пре утемељења поменутог термина у политикологији и сродним дисциплинама: од Пелопонеског рата, преко колонијалне политике Британске империје, борбе у Америчком грађанском рату, током јапанске окупације Кине од 1937. године до 1945. године, па све до Вијетнамског рата (Mansoor 2012, 1–2). Значај невојног и неконвенционалног аспекта ратовања је учио пре више од два миленијума кинески стратег Сун Цу, истакавши врхунски значај сламања отпора непријатељских снага субверзивним средствима без оружане борбе (Tzu 2008, 10).

У условима савременог хибридног ратовања велики значај имају нова технолошка достигнућа и њихова примена у освајању „срца и умова” таргетиране популације ради остваривања политичких и безбедносних циљева. Иако комбинација оперативне употребе војних и невојних средстава ратовања није новост (психолошко-пропагандне операције, ширење дезинформација, субверзивне делатности и коришћење информационог простора), информационе

¹ Употребом интернет алата *Google Ngram Views* уочавамо експанзију интересовања и навођења термина *hybrid warfare* и *hybrid war* у литератури. Повећана фреквенција навођења термина је уочљива од 2004. године. До 2019. године фреквенција се увећала 977 пута.

операције посредством савремених технологија могу да обухвате све шире друштвене слојеве. Због хибридног карактера савремених безбедносних претњи, истраживачима се намећу три значајна истраживачка путоказа: прво, експанзија употребе хибридних средстава и метода за остварење политичких циљева уз избегавање директне оружане конфронтације; друго, повећање значаја виртуелног простора за промоцију националних и/или међународних политичких циљева и треће, употреба хибридних средстава од стране недржавних актера (мултинационалне корпорације и невладине организације) и терористичких организација (као што је на пример Исламска Држава и Ал Каида) и њихов утицај на међународну безбедност и политичку стабилност (Fridman, Kabernik, and Pearce 2019, 1–2).

Хибридне претње укључују широк спектар дејстава: конвенционална оружана дејства, ирегуларне тактике и формације, терористички акти, подстицање разних облика политичког насиља и криминалних делатности. Комбиновањем конвенционалних и неконвенционалних аспеката се постиже синергетски ефекат на бојном бољу утичући на његову физичку и психолошку димензију (Hoffman 2009, 36). У условима хибридног рата креирање претњи може бити подстакнуто од стране државних и недржавних актера (који могу бити подржани од стране државних актера). Неборбене операције често имају за циљ дестабилизацију таргетираног политичког система у складу са дефинисаним (гео)стратешким циљевима и због повољнијег позиционирања у међународним односима. Феномен хибридних претњи се у одређеним аспектима теорије и праксе преклапа са појмом асиметричних претњи. Према ширем тумачењу, асиметричне претње рачунају на угрожавање безбедности методама које су различите од претпостављених концепата, тактика и доктрина противника. Асиметричне претње реализују бројчано слабији противници са намером да услед примене конвенционалних метода и институционалне слабости безбедносних система (односно одбрамбених капацитета) изазову нагле, необичне и неочекиване последице (Митровић 2017, 337–340).

Актер који изазива асиметричне претње жели да на овај начин надомести своје организационе, људске, технолошке и друге недостатке у односу на противника. Креативност у реализацији претњи омогућује да се институционално окошталом противнику нанесе штета због ограничења која са собом носи конвенционалност у превенцији, предвиђању и адекватној реакцији на могуће безбедносне

изазове, ризике и претње. Субјекти (државни и недржавни) који користе хибридне и асиметричне претње често нису у домаћају међународне и националне правне регулативе, чиме смањују могућност санкционисања за дела која угрожавају националну безбедност, посебно ако се има у виду да хибридне претње рачунају и на операције у сајбер простору. Савремене технологије и сајбер простор пружају скоро неограничене могућности потенцијалним чиниоцима угрожавања националне безбедности.

Узимајући у обзир потребе нашег истраживања, страно мешање у изборе одређујемо као облик иностране политичке интервенције којом се настоји остварити утицај на изборне процесе и њихове исходе у одређеној држави. Носиоци оваквог вида интервенције могу бити државни (државе, државне организације и специјализоване институције извршне власти) и недржавни актери (невладине организације, мултинационалне невладине организације, међувладине организације, фондациије, компаније, мултинационалне и трансационалне компаније). Узимајући хибридни карактер страног мешања у изборе као претње по националну безбедност, она се може реализовати како у физичком простору, тако и у сајбер простору посредством савремених информационо-комуникационих технологија.

Посматрајући овај феномен са становишта политичког насиља, страно мешање у изборе представља модалитет субверзивних дејстава који може бити комплементарно употребљен за стратешке циљеве држава које примењују концепт хибридног рата против одређеног међународноправног субјекта. Утицај на изборни процес и његове резултате је далеко повољнија солуција за остварење стратешких циљева од отворене оружане конфронтације високог интензитета. Јавна или прикривена подршка фаворизованој опцији чија ће политика бити комплементарна са интересима субјекта који је подржава, прихватљивија је опција од војне интервенције у одређеној држави, како због минималне могућности људских жртава и економске исплативости, тако и због перцепције међународног и домаћег јавног мњења.

СТРАНО МЕШАЊЕ У ИЗБОРЕ КАО ОБЛИК ХИБРИДНЕ ПРЕТЊЕ

Изборни процеси представљају централне догађаје савремених демократских политичких система на којима политичке елите стичу легитимитет за управљање државом. Због изразитог значаја избори задобијају велику пажњу домаћег и међународног јавног мњења, поготово ако се одвијају у (гео)политички значајним државама. У савременом свету најприхваћенији легалан начин освајања и задржања позиције власти су избори, посебно онај модел избора који је фаворизован од демократског Запада и који се намеће остатку света посредством процеса глобализације (Симеуновић 2009, 107). Смена власти на изборима у развијеним демократским друштвима не утиче на стабилност политичког система и не долази до великих социјалних и политичких потреса (Симеуновић 2002, 170). Међутим, резултати избора и исходи који се огледају у формирању парламентарне већине могу неповољно утицати на политичку стабилност, а неретко и да доведу до друштвених и политичких реформи у земљама неконсолидоване демократије које се и даље налазе у процесу транзиције.

Угрожавање суверенитета држава путем утицаја на резултате избора није непознаница у спољној политици, посебно имајући у виду динамичност и турбулентност међународних односа током XX века. Дејвид Шјимер (*David Shimer*) наводи да су у претходном веку Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез, тј. Руска Федерација, непосредно или посредством савезника утицали на исходе избора широм света током и после Хладног рата у борби за остварење утицаја у интересним зонама: Гвајана, Чиле, Ел Салвадор, Јапан, Италија, Западна Немачка, Србија (Shimer 2020). Последњих двадесет година свет се суочио са феноменом обојених револуција који су, између осталог, представљале и модалитет утицаја иностраног фактора на изборне процесе у циљу стварања дестабилизације која би резултовала превратом, односно нелегалном сменом власти. Такозвана „дешавања народа” су била сегмент спољнополитичких интервенција у настојањима Сједињених Америчких Држава и њених савезника да прошире утицај на посткомунистичким просторима (Карпович и Манойло 2015, 5).

Америчка спољна политика током Хладног рата је инструментализовала изборне процесе у циљу остварења утицаја

или доминације у стратешки важним државама. Ричард Бисел (*Richard Bissel*) је као високи официр Централне обавештајне агенције (*Central Intelligence Agency – CIA*) још за време Хладног рата изнео класификацију тајних акција (*covert actions*) које су биле извођене у циљу остварења америчких спољнополитичких интереса. Биселова доктрина тајних акција се, између осталог, односи и на модалитете утицаја на изборне процесе и политички живот у страним државама: пружање политичких савета и препорука, финансијска и техничка подршка политичким партијама, прикривена пропаганда, обука појединаца и размена особља (Бајагић 2010, 178). Вашингтонска администрација је посредством тајних акција мењала токове савремене политичке историје. Сједињене Америчке Државе су посредством пропагандних операција и прикривеним политичким активностима (као што је подршка у политичким кампањама, финансијска помоћ и саветовање) утицале (али и даље утичу) на исходе изборних процеса у иностранству (Johnson 2010, 23).

Феноменолошки посматрано, страно мешање у изборе представља један од модалитета институционалног политичког насиља – субверзије. Симеуновић истиче да је циљ који се субверзијом жели постићи друштвено-политичка дестабилизација која је у сагласности са стратешким, политичким, привредним и војним интересима субјекта субверзије. Често је субверзија увод у директну војну интервенцију од стране носиоца субверзивних делатности, где се инструментализују одређене политичке структуре унутар земље објекта субверзије (Simeunović 1989, 134–135). Поједина одређења субверзије као *raison d'être* истичу промену носилаца власти (Мијалковић 2010, 238). Међутим, утицај на изборне процесе као модалитет субверзије може бити и у стварању притиска на владајуће структуре како би исте доносиле одлуке у складу са интересима носилаца субверзивне активности. Ђорђевић истиче да се субверзија конкретизује у следећим појавним облицима: шпијунажа, диверзија, саботажа, изазивање кризне ситуације, тероризам и убацивање наоружаних група, посебно наглашавајући значај њихове психолошке димензије и ефеката које производе у друштвено-политичкој сфери (Ђорђевић 1986, 365). Важно је напоменути да је субверзија као недозвољен облик мешања у унутрашње ствари других држава забрањена међународним правом (Кривокарић 2010, 1015).

Субверзија као појавни облик сложеног институционалног политичког насиља инкорпорира елемент иностраности који

подразумева низ активности усмерених ка одређеној држави у мирнодопским или ратним условима. У савременим условима глобализације и присуства идеолошких, културних, привредних и безбедносних продора са свих меридијана, свако друштво постаје могући објект субверзивне пенетрације. Посебно имајући у виду могућности које са собом носи употреба савремених технологија и маневарске могућности сајбер простора. У виду се мора имати и улога коју у данашњем свету имају мултинационалне и трансационалне корпорације, јер су многе од њих утицајније од држава у савременим глобалним односима. Иако су недржавни актери, корпорације могу употребити широк спектар средстава како би увећале профит и оствариле своје циљеве.

Истраживања страног мешања у изборне процесе од стране политиколога су спровођена са два аспекта: с једне стране, историја дипломатије се овом темом бави приликом изучавања посебних историјских периода (на пример период Хладног рата) и билатералних односа између држава; с друге стране, истраживачи посвећени обавештајним студијама (*intelligence studies*) истражују краткорочне ефекте који се остварују овим видом интервенције. Утицајем страних држава на изборне процесе остварује се следеће: подршком одређеном кандидату или партији повећавају се његове изборне шансе; отворено мешање у изборе корисније је изборном кандидату, односно политичкој партији, поредећи са прикривеним мешањем у процес (Levin 2016, 190–192).

Поред видљивог ефекта који се огледа у освајању власти од стране подржаних кандидата и/или партија, мешање у изборне процесе утиче и на демократију у држави у којој се овај вид хибридне претње реализује: 1) снижавање нивоа демократије; 2) успешно реализована прикривена изборна интервенција штети више демократији од отвореног мешања у изборни процес и 3) изборне интервенције од стране демократских режима се перципирају као благотворне по демократију, док се оне од стране ауторитарних режима повезују са опадањем нивоа демократије (Levin 2019, 5–9).

Данијел Корстенц (*Daniel Corstange*) и Николај Маринов (*Nikolay Marinov*) разликују две врсте страног мешања у изборне процесе: партијско и процесно. Партијска интервенција у изборе може да обухвата финансијску подршку одређеној политичкој партији, претњу санкцијама уколико буде изабран непожељан кандидат, захтевање „независне” изборне комисије и „узнемиравање”

противника. Процесна интервенција у изборни процес се одвија у случају захтева за демократским изборним принципима без обзира на исходе избора (Corstange and Marinov 2012, 657). Занимљиву типологију са аспекта вредности нуди Џонатан Годинез (*Jonathan Godinez*): глобално мотивисана изборна интервенција и интересно мотивисана интервенција. Глобално мотивисана интервенција у изборни процес се одвија у случају када држава утиче на изборе у другој држави за интересе, бољитак или благостање међународне јавности. Интересно мотивисана интервенција се дешава у случају када држава интервенише у складу са сопственим интересима (Godinez 2018, 5).

Примена методологије мешања у изборне процесе захтева пажљиво планирање пре реализације процеса, као и избор актера који ће бити носиоци ових активности. Шулман и Блум (*Stephen Shulman, Stephen Bloom*) наводе да „агенти утицаја” могу бити: државе (односно државне институције и специјализовани органи изврше власти), међународне организације (на пример НАТО, ЕУ, Савет Европе, Организација за европску безбедност и сарадњу), невладине организације (Национални демократски институт, Међународни републикански институт, Фондација за отворено друштво) и појединци – политички консултанци и специјалисти за изборне кампање (Shulman and Bloom 2012, 449–455). Државе посредством специјализованих органа извршне власти могу да прикривено логистички, организационо или новчано подржавају фаворизоване политичке опције на изборима или да финансијски подрже изборни процес. За време Никсоновог (*Richard Nixon*) председничког мандата и Кисинџеровог (*Henry Kissinger*) боравка на месту саветника за националну безбедност, Сједињене Америчке Државе су вршиле систематску опструкцију марксистичког кандидата за председника Чilea – Салвадора Аљендеа (*Salvador Allende*), који је и упркос спољним потешкоћама победио на изборима. Аљенде је 1973. године свргнут у пучу који су предводиле војне снаге руковођене генералом Пиночеом (*Augusto Pinochet*) уз логистичку подршку Сједињених Америчких Држава (Daugherty 2010, 618).

Међународне организације и невладине организације у складу са својим декларисаним програмским начелима могу бити укључене у процесе утицаја на изборе, иако се њихова улога чешће посматра са становишта утицања на процесе избора, оне се, такође, могу отворено сврстати на страну фаворизоване политичке опције.

Осамдесетих година XX века (односно за време председничког мандата Роналда Регана) тежиште извођења активности у политичким интервенцијама прелази са владиних агенција на невладин сектор. Невладине организације као што су Национална задужбина за демократију (*National Endowment for Democracy – NED*) и Међународни републикански институт (*International Republican Institute – IRI*) имају значајну улогу у саветовањима политичких субјеката изван граница Сједињених Америчких Држава. За разлику од ранијих политичких операција које су извођене „испод радара”, невладине организације јавно делују у остваривању дефинисаних спољнополитичких циљева државе из које долазе и које финансирају њихове активности. Америчке невладине организације у циљу подршке политичким опцијама за остваривање бољих резултата током изборних процеса делују у следећем опсегу: тренинг лидера и образовни програми, преношење идеја и информација, продубљивање личних и институционалних веза. (Robinson 1996, 86–108). Едукативни модалитет интервенције настоји да претендентима на власт омогући стицање практичних политичких вештина којим би се у периоду пре, за време и након изборне кампање, надоместила организациона и логистичка надмоћ у односу на носиоце власти и остварио што бољи изборни резултат који би омогућио преузимање власти. Ове активности не морају нужно бити ограничене на претенденте освајања власти. Оне се могу употребити за учвршћивање положаја носилаца власти и повећање шанси за победу на изборима уколико су угрожени од стране опозиционих актера чија политика може да угрози одређене (гео)политичке интересе.

Од друге половине XX века све већу улогу у изборним кампањама имају професионални политички консултанци који су ангажовани од стране кандидата да би повећали њихове шансе за победу на изборима. Специјалисти за политички маркетинг су задужени да дизајнирају атрактивне кампање и да преточе политичке доктрине у ефикасне поруке усмерене ка што већем обухвату бирача (Landtsheer, Vries, and Vertessen 2008, 230). Политички консултанци у одређеним случајевима представљају одлучујући фактор у интеракцији између кандидата, политичких партија, бирача и медија (Dulio 2004, 5). Оно што одваја професионалне политичке консултанте за изборне кампање од осталих ангажованих лица у изборним процесима је следеће: прво, консултанци су плаћени за

своје активности за разлику од волонтера, чланова изборног штаба кандидата, чланова политичке партије; друго, професионалци су ангажовани у више изборних циклуса и саветовали су више од једног кандидата или политичке партије и треће, њихова саветодавна делатност може бити укључена у све сегменте кампање или се може ограничити на један специфичан проблем (Medvic 2004, 124).

Сазнања о ангажовању политичких консултаната могу да мотивишу остале актере изборног процеса да адекватно одговоре на делатности конкурената. Оваква сазнања их могу упутити како у правцу ангажовању сопствених професионалаца, тако и на изучавању ранијих ангажмана консултаната у другим изборним кампањама. Није реткост да се професионалци ангажују од стране кандидата како би они изградили жељени имиџ код бирача, али и стварања другачије перцепције у очима међународне јавности.¹ Политички консултанати који у својој радној биографији имају ангажман у државној администрацији пре уплива у консултантске делатности су сачували бројне професионалне контакте и социјални капитал. Трагом ове чињенице и узимајући у обзир њихове везе са државним структурама, можемо да дођемо до индиције које државе су интересно ангажоване ка победи одређеног кандидата у одређеним случајевима.

УЛОГА САЈБЕР ПРОСТОРА И ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА: ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

Свакодневни живот савременог цивилизованог човека без технологије је практично незамислив. Скоро сви аспекти друштвене и политичке сфере су прожети утицајем технологије. Технологија представља морално, политички и друштвено неутрални инструмент којим се човек користи у сврху остваривања својих циљева (Damjanović 2018, 102). Данашња политичка теорија и пракса придаје значајан утицај интернету. Изборне кампање у XXI веку

¹ Карактеристичан пример употребе професионалних политичких саветника за потребе кампање на нашим просторима је ангажман бившег градоначеника Њујорка, Рудолфа Ђулијанија (*Rudolph Giuliani*), током изборне кампање у Србији 2012. године. Познат по резултатима у вођењу највећег америчког града, Ђулијани је допринео изградњи имиџа тадашње опозиционе политичке партије у погледу односа са администрацијом у Вашингтону.

су незамисливе без интернета. Од почетка 2000-их, интернет је постао незаобилазан током комуникације са бирачима у изборним кампањама (Gibson et al. 2003, 47–75).

Имајући напред наведено, интернет постаје незаобилазан инструмент манипулације изборним процесима. Кључни налази аналитичара РАНД Корпорације (*RAND Corporation*)² иду у следећем правцу: друштвене мреже (*Facebook, Instagram, Twitter*) су нарочито погодне за остваривање утицаја на изборне процесе и пласирање дезинформација. Путем троловских налога (*troll account* – лажни налози на друштвеним мрежама креирани с циљем ширења политичких порука) и суперконектора (*super connector* – особа која има способност да одржи контакт са много корисника и у стању је да оствари утицај на њихово понашање) се остварује интеракција са корисницима друштвених мрежа (Marcelino et al. 2020).

Амерички председнички избори из 2016. године су обележени бројним наводима о малициозној умешаности Руске Федерације. Током изборне кампање агенти Владе Руске Федерације су хаковали имејл налог Џона Подесте (*John Podesta*), високог званичника Беле куће и Демократске партије, и објавили их с циљем доношења штете кандидаткињи Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*), односно обарању њеног рејтинга у корист кандидата Републиканаца, Доналда Трампа (*Donald Trump*). Руска војна обавештајно-безбедносна служба Главни директорат Генералштаба Оружаних снага Руске Федерације (*Главное управление Генерального штаба Вооружённых сил Российской Федерации*), у дискурсу често навођена под бившим акронимом ГРУ (*Главное разведывательное управление*), је руководила тајном акцијом пласирања дезинформација путем интернет портала *DCLeaks* на друштвеним мрежама и слањем поверљивих преписки америчким новинарима. Путем креирања бројних троловских налога на друштвеним мрежама, из Русије су пласиране објаве с циљем стварања што веће политичке поларизације у америчком друштву у корист републиканског кандидата (Ohlin 2021, 69–70). Индиције о руској умешаности у америчке изборе су покренуле реакцију у виду истраживања малигног утицаја Руске Федерације у остатку света.³

² РАНД Корпорација је независна истраживачка организација која се бави изучавањем глобалних политика. Основана је 1948. године да би обављала истраживачко-аналитичке послове за потребе Оружаних снага САД-а. Финансирана је од стране америчке владе, приватних фондова и корпорација (Rand Corporation 2022).

³ Извештај Комитета за спољне односе (*Committee on Foreign Relations*) америчког Сената наводи да Кремљ инструментализује цивилно друштво, идеологију, културу,

Амерички Федерални истражни биро (*Federal Bureau of Investigation*) је 2018. године расписао потерницу за дванаест руских држављана оптужених за заверу против Сједињених Америчких Држава, лажну регистрацију интернет домена, крађу идентитета и заверу у сврху прања новца, а све у циљу утицаја на резултате председничких избора 2016. године у корист Руске Федерације. На основу подигнуте оптужнице, осумњичени руски држављани (за које се наводи да су официри војне обавештајно-безбедносне службе Руске Федерације) били су укључени у активности неовлашћеног приступа рачунарима америчких држављана, неовлашћени приступ туђим подацима, пласирање отуђених података с циљем утицаја на изборни процес, крађа идентитета, прања новца, приступ рачунарима америчких држављана и субјеката који су пружали софтверску подршку за изборну администрацију (*Federal Bureau of Investigation [FBI] 2018*).

Извештај Стејт Департамента (*State Department*) о мешању Руске Федерације у америчке председничке изборе 2016. године наводи да је примена „активних мера” почела са хаковањем рачунарске мреже Демократског националног комитета (*Democratic National Comitee*). Посредством Агенције за истраживање интернета (*Internet Research Agency*) Русија је вршила утицај на бираче путем друштвених мрежа *Twitter* и *Facebook* и посредством ботовских налога. Након што је руска војна обавештајно-безбедносна служба дошла у посед поверљивих материјала, исти су дистрибуирани путем интернет портала *DCLeaks*, *Guccifer 2.0* и *WikiLeaks*. Утврђено је и да су чланови руске владе остварили бројне контакте и са члановима изборног штаба Доналда Трампа (*US Department of Justice [USDoJ] 2019*). Иако је извештај у његовим појединим деловима класификован у складу са регулативом која се тиче тајности података и примењене методологије прикупљања информација, из њега се могу јасно уочити главни налази и индиције за процес на који се односи.

На крају, овај изборни процес је остао упамћен и по афери у вези са приватношћу и безбедношћу корисника друштвених мрежа. На основу истраживања спроведеном у Центру за психометрику

енергенте и организоване криминалне групе. Поред неконсолидованих демократија и транзиционих друштава (Украјина, Грузија, Црна Гора, Бугарска, Србија и Мађарска), малигном утицају Руске Федерације су подложне и консолидоване демократије: државе Балтика, нордијске земље, Холандија, Уједињено Краљевство, Француска, Немачка, Шпанија и Италија (*Committee on Foreign Relations [CFR] 2018*).

Универзитета у Кембрицу (*University of Cambridge's Psychometrics Centre*) утврђена је јасна корелација између психолошких карактеристика личности и активности на мрежи *Facebook*. Ове налазе је искористила приватна консултанска компанија Кембриц Аналитика (*Cambridge Analytica*) за психометријско микротаргетирање корисника друштвених мрежа. Током кампање за председничке изборе у САД 2016. године, потенцијални бирачи оба кандидата су били изложени садржајима како би се остварила предност Доналда Трампа (Isaak and Hanna 2018, 57).

Председнички избори у Сједињеним Америчким Државама 2020. године, такође, нису прошли без индиција о страном мешању у изборни процес. Обавештајна процена Националног обавештајног савета (*National Intelligence Council*) из марта 2021. године садржи неколико закључака у вези са мешањем Руске Федерације у изборни процес. Обавештајна заједница Сједињених Америчких Држава није утврдила да је технички аспект председничких избора нарушен дејствима страних влада (регистрација бирача, бројање гласова, објављивање резултата). Изнесена је оцена да је председник Руске Федерације наложио извођење операција с циљем да се кандидату Џоу Бајдену (*Joe Biden*) умањи шанса за победу на изборима, смањи поверење америчких грађана у изборни процес и демократију и да се створе одговарајуће друштвено-политичке поларизације. Кључни елемент стратегије Кремља је била употреба посредника повезаних са руским обавештајно-безбедносним службама у пласирању жељених наратива ка америчким медијима, владиним званичницима и истакнутим личностима у политичком животу. О страном мешању у америчке председничке изборе снимљени су и квалитетни документарни филмови и серијали који на приступачан начин расветљавају ове процесе: *Active Measures* из 2018. године, две епизоде прве сезоне серијала *Agents of Chaos* из 2020. године и *The Great Hack* из 2019. године

Поред Руске Федерације у активности мешања у изборни процес је била укључена и Исламска Република Иран. Иранске сајбер операције и пласирање порука у медијима су имали за циљ nanoшење штете кандидату републиканаца, Доналду Трампу, снижење поверења у изборни процес и институције, изазивање подела и друштвених тензија. Према наводима обавештајне процене, Народна Република Кина се није мешала у изборни процес. Коначно, обавештајна заједница је уочила малициозно учешће Кубе, Венецуеле и либанског Хезболаха (National Intelligence Council [NIC] 2021).

Горенаведени случајеви указују да посебан значај у очувању националне безбедности од хибридних претњи у виду страног мешања у изборе имају информационо-комуникациони системи изборне администрације и најутицајнијих политичких партија. Ови системи представљају критичну инфраструктуру подложну дејствима нападача, те је од изузетног значаја улагање напора ка њеној заштити од неовлашћеног приступа и сајбер напада. Међутим, иако овај вид критичне инфраструктуре може бити изузет од приступа интернету ослањајући се на интерне рачунарске мреже чиме би се смањила могућност од малициозних сајбер операција, лица која имају приступ тајним подацима из ових система морају бити посебно обучено за њихово руковање, као и да поседују одговарајуће сертификате за приступ тајним подацима издатим од стране надлежних институција које врше безбедносне процене. Коначно, од посебне важности је изградња респектабилног нивоа безбедносне културе у сајбер простору како би се сачували безбедносно поверљиви садржаји од компромитације актера политичког живота и елемената политичког система.

Председнички избори у Сједињеним Америчким Државама који су одржани 2016. и 2020. године су показали да ни светска супер сила са својим сложеним обавештајно-безбедносним системом није била у стању да адекватно одговори на безбедносни ризик. Чак ни високи званичници Беле куће нису имали довољан ниво безбедносне културе како би превентивно деловали да заштите сопствене налоге електронске поште. Сајбер простор брише физичке границе и омогућава да се штета нанесе дубоко унутар територије супарничке државе, без обзира што је у питању земља која има најразгранатији безбедносни апарат.

ЗАКЉУЧАК

Наше истраживање показује да страно мешање у изборе представља актуелан феномен у политичкој пракси XXI века. Иако се утицај страних држава на изборне процесе може пратити деценијама у назад, он је посебно актуелизован након последња два изборна циклуса за председника Сједињених Америчких Држава и замрзавања односа између Истока и Запада. Ови догађаји су показали да ни државе са најкомплекснијим системима безбедности нису спремне да предвиде где ће се хибридна претња реализовати, али и

да њихово деловање није у довољној мери проактивно. Држава која је према налазима бројних истраживања била активно укључена у правцу утицаја на исходе многих изборних процеса није очекивала да је могуће такву операцију реализовати на њеном тлу.

Страно мешање у изборе је *par excellence* пример хибридне претње националној безбедности: њену реализацију могу да изводе војни и цивилни органи извршне власти, међувладине и невладине организације, приватне компаније, чак и терористичке организације; може се одвијати у сајбер и/или физичком простору; у савременим условима је блиско повезана са употребом рачунарских технологија; ова активност може бити сегмент шире стратегије у конфликту између држава. Модалитете ове хибридне претње ограничава једино граница имагинације њених креатора и способност њених реализатора. Са развојем технологија и повећањем улоге коју оне имају у свим сферама живота, субверзивна употреба научних достигнућа може бити само учесталија.

Поред злоупотребе интернета и питања о угрожености приватности појединаца као корисника интернета и друштвених мрежа, ови случајеви су отворили и тему угрожености суверенитета држава у савременим глобалним односима посредованим сајбер простором. Овим случајевима је отворено и питање о могућности супротстављања мањих држава овим претњама. Посебно имајући у виду да ни најмоћнија држава није била способна да адекватно одговори на напад на једне од њених фундаменталних вредности: демократију и слободне изборе. Проблем рањивости рачунарских мрежа је практично показао да би са могућом имплементацијом демократије преко интернета требало сачекати до стварања комплетне изборне инфраструктуре која ће бити имуна на сајбер нападе - наравно уколико је то могуће. Рањиви изборни информациони системи могу само да допринесу смањењу поверења грађана у изборне процесе и да доведу у питање легитимитет изабраних представника. На крају, поставља се питање у којој је мери изборна одлука бирача донесена у складу са објективном информисаношћу и приступом релевантним информацијама, а у којој мери је она део социјалног инжењеринга и манипулације путем савремених технологија и друштвених мрежа.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бајагић, Младен. 2010. *Методика обавештајног рада*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Карпович, Олег и Андрей Манойло. 2015. *Цветные революции: теория и практика демонтажа современных политических режимов*. Москва: Юнити – Дана.
- Мијалковић, Саша. 2010. *Национална безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Митровић, Мирослав. 2017. „Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње.” *Војно дело* 69 (5): 333–347. doi: 10.5937/vojdelo1705333M.
- Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике – ридер, I део*. Београд: Удружење „Наука и друштво”.
- Симеуновић, Драган. 2009. *Увод у политичку теорију*. Београд: Институт за политичке студије.
- Committee on Foreign Relations [CFR]. 2018. *Putin's Asymmetric Assault On Democracy In Russia And Europe: Implications For U.S. National Security*. Washington: US Government Publishing Office. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-115SPRT28110/html/CPRT-115SPRT28110.htm>,
- Corstange, Daniel and Nikolay Marinov. 2012. “Talking Sides In Other People’s Elections: The Polarizing Effect of Foreign Intervention.” *American Journal of Political Science* 56 (3): 655–670. doi: 10.1111/j.1540-5907.2012.00583.x.
- Damnjanović, Ivana. 2018. *Politika i tehnologija: teorijski pristupi*. Београд: Удружење „Наука и друштво”.
- Daugherty, William J. 2010. “Covert Action: Strengths And Weaknesses.” In *Handbook of National Security Intelligence*, ed. Loch Johnson, 608–628. New York: Oxford University Press.
- Dulio, David A. 2004. *For A Better or Worse? How Political Consultants are Changing Elections in the United States*. New York: State University of New York Press.
- Dorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti*. Београд: Partizanska knjiga.
- Federal Bureau of Investigation [FBI]. 2018. *Russian Interference In 2016 U.S. Elections: Conspiracy To Commit An Offense Against The United States; False Registration Of A Domain Name: Aggravated Identity*

- Theft; Conspiracy To Commit Money Laundering*. Federal Bureau of Investigation. Last accessed: 12. December 2022. <https://www.fbi.gov/wanted/cyber/russian-interference-in-2016-u-s-elections>
- Fridman, Ofer, Vitaly Kabernik, and James Pearce. 2019. "Hybrid Conflicts and Information Warfare." In *Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politics*, eds. Ofer Fridman, Vitaly Kabernik and James Pearce, 1–8. Boulder: Lynne Reinner Publishers.
- Gibson, Rachel K., Michael Margolis, David Resnick, and Stephen J. Ward. 2003. "Election Campaigning On The WWW In The USA And UK: A Comparative Analysis." *Party Politics* 9 (1): 47–75. doi: 10.1177/135406880391004.
- Godinez, Jonathan J. 2018. "The Vested Interest Theory: Novel Methodology Examining US- Foreign Electoral Intervention." *Journal of Strategic Security* 11 (2): 1–31. doi: 10.5038/1944-0472.11.2.1672.
- Hoffman, Frank G. 2009. "Hybrid War and Challenges." *Joint Force Quarterly*, 52 (1): 34–39. Washington: National Defence University.
- Isaak, Jim, and Mina J. Hanna. 2018. "User Data Privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and Privacy Protection." *Computer* 51 (8): 56–59. doi: 10.1109/MC.2018.3191268.
- Johnson, Loch K. 2010. "National Security Intelligence," In *Handbook of National Security Intelligence*, ed. Loch K. Johnson, 3–32. New York: Oxford University Press.
- Krivokapić, Boris. 2010. *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Landtsheer, Christ'l, Philippe De Vries, and Dieter Vertessen. 2008. "Political Impression Management: How Metaphors, Sound Bites, Appearance Effectiveness, and Personality Traits Can Win Elections." *Journal of Political Marketing* 7 (3/4): 217–238. doi: 10.1080/15377850802005083.
- Levin, Dov H. 2016. "When The Great Powers Gets a Vote: The Effects of Great Power Electoral Interventions on Election Results." *International Studies Quarterly* 60 (2): 189–202. doi: 10.1093/isq/sqw058.
- Levin, Dov H. 2019. "A Vote for Freedom? The Effects of Partisan Electoral Interventions on Regime Type." *Journal of Conflict Resolution* 63 (4): 838–868. doi: 10.1177/0022002718770507.

- Mansoor, Peter. 2012. "Hybrid Warfare In History." In *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, eds. Murray Williamson and Peter Mansoor, 1–24. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marcelino, William, Christian Johnson, Marek N. Posard, and Todd C. Helmus. 2020. *Foreign Interference in the 2020 Election: Tools for Detecting Online Election Interference*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Medvic, Stephen K. 2004. "Political Consultants: An Operational Definition." *Politics* 23 (2): 119–127. doi: 10.1111/1467-9256.00187.
- National Intelligence Council [NIC]. 2021. *Intelligence Community Assessment: Foreign Threats to the 2020 US Federal Elections*. Last accessed: 12. December 2022. <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ICA-declass-16MAR21.pdf>,
- Ohlin, Jens David. 2021. "A Roadmap for Fighting Election Interference." *American Journal of International Law* 115: 69–73. doi: 10.1017/aju.2020.87.
- Robinson, William. 1996. *Promoting Polyarchy: Globalization, US intervention and hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shimer, David. 2020. *Rigged: America, Russia, and One Hundred Years of Covert Electoral Interference*. New York: Alfred A. Knopf.
- Shulman, Stephen and Stephen Bloom. 2012. "The Legitimacy of Foreign Intervention In Elections: The Ukrainian Response." *Review of International Studies* 38 (2): 445–471. doi: 10.1017/S0260210512000022.
- Simeunović, Dragan. 1989. *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa.
- Tzu, Sun. 2008. *The Art of War: Bilingual Chinese and English Text*. North Clarendon: Tuttle Publishing.
- US Department of Justice [USDoJ]. 2019. "Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election". *US Department of Justice*. Last accessed: 12. December 2022. <https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>

Dejan Tadić*Faculty of Political Sciences, Belgrade***FOREIGN ELECTION INTERFERENCE
AS A HYBRID THREAT TO NATIONAL
SECURITY – PRESIDENTIAL ELECTIONS
IN THE USA IN 2016 AND 2020****Resume**

The second decade of the twenty-first century was marked by an expansion of interest in hybrid threats to national security. Foreign election interference became actual during the 2016 US presidential elections. As one of the modalities of subversive activities, foreign election interference faced a practical transformation along with the development of new technologies and the expansion of the social networks' influence. The hybrid character of foreign election interference is shown both in the fact that it can be realized in physical cyberspace by state or non-state actors. This hybrid threat is limited only by the imagination of its creators and the ability of its implementers. 2016 and 2020 United States presidential elections have shown that countries with the most complex security systems are not able to predict where the hybrid threat will realize. The author concludes that foreign election interference will remain actual in contemporary international relations, because of avoiding direct armed confrontation in gaining dominance in the interest zones of great and regional powers.

Keywords: national security, cyber security, hybrid threats, elections, social networks, contemporary international relations, political violence

* Овај рад је примљен 25. фебруара 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2023. године.